

ΝΙΚΟΣ Π. ΤΕΡΖΗΣ

ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ: ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ*

1.

Το ζήτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, όπως το εννοούσαν οι άνθρωποι στις αρχές του αιώνα μας, το θέτει ο Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός, του οποίου η εμφάνιση τοποθετείται συμβατικά το 1902. Τη χρονιά αυτή κυκλοφορεί στην Αθήνα το βιβλίο του Φώτη Φωτιάδη «Το γλωσσικόν ζήτημα κ' η εκπαιδευτική μας αναγέννησις». Τώρα και για πρώτη φορά συνδέεται ο δημοτικισμός με την εκπαίδευση και την εργασία στο σχολείο: ο Φωτιάδης είναι ο πρώτος που «απομόνωσε και μελέτησε ειδικά το γλωσσоекπαιδευτικό πρόβλημα», κατά τη διατύπωση του Δελμούζου¹.

Τα κείμενα του βιβλίου αυτού —έξι μακροσκελείς επιστολές στην εφημερίδα της Πόλης «Ταχυδρόμος» και μια μεταγενέστερή τους εκτεταμένη εισαγωγή— γράφτηκαν από ένα εξωτερικό ερέθισμα² και κάτω από μεγάλη πίεση χρόνου: παρά ταύτα ο συγγραφέας τους, γιατρός στην Κωνσταντινούπολη, αναδεικνύεται —και αναδεικνύει το ζήτημα το οποίο θέτει— όχι μόνο για την ασυνήθιστη πολυμάθειά του³, αλλά και για την έγκυρη υποστήριξη των απόψεών του⁴. Από πλευράς περιεχομένου ο Φωτιάδης συζητά προβλήματα που αφορούν τη σχέση γλώσσας και σκέψης,

* Η εργασία που ακολουθεί αποτελεί την ολοκληρωμένη μορφή της εισήγησής μου στις τμητικές εκδηλώσεις για το Μανόλη Τριανταφυλλίδη που οργάνωσε το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών στη Θεσσαλονίκη (28.11.1983).

1. Αλεξ. Δελμούζου, Ο Φώτης Φωτιάδης και το Παιδαγωγικό του έργο, Αθήνα 1947, σ. 75.

2. Ο Φωτιάδης πήρε αφορμή από άρθρο της εφημερίδας αυτής το οποίο στρεφόταν εναντίον της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου, ειδικά, και της δημοτικής, γενικά.

3. Ονόματα όπως των Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Bacon, Condillac, Montaigne, Locke, Rousseau, Goethe κ.ά.π., έρχονται και ξανάρχονται στις σελίδες του βιβλίου.

4. Ανάμεσα στα άλλα μνημονεύει τα βιβλία των: W.T. Preyer, Die Seele des Kindes, Leipzig 1882· Fr. Querat, L'imagination et ses variétés chez l'enfant, 'Etude de psychologie experimentale appliquée à l'éducation intellectuelle, Paris x.x.: J.M. Baldwin, Le développement mental chez l'enfant et dans la race, Paris 1897· Fr. Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichts, Leipzig 1885· H.L.F. von Helmholtz, Die Lehre von den Tonempfindungen als physiologische Grundlage für die Theorie der Musik, Braunschweig 1863.

ασκεί οξεία κριτική στην εκπαιδευτική πολιτική και στον τρόπο λειτουργίας του σχολείου στην Ελλάδα και ασχολείται με προβλήματα διδακτικής, ανάπτυξης νέων αναλυτικών προγραμμάτων — ακόμα ακόμα με τη θέση της ομηρικής ποίησης στην εκπαίδευση, με τη σημασία των αρχαιογνωστικών σπουδών και την ανάγκη της διδασκαλίας αρχαίων ελληνικών συγγραφέων από μετάφραση.

Η απήχηση των απόψεων του Φωτιάδη στο μικρό σχετικό κύκλο των δημοτικιστών είναι μεγάλη και η επίδρασή του ιδιαίτερα στους νέους εκείνους που αργότερα θα καταπιαστούν με την εφαρμογή του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού καθοριστική⁵.

Η περίοδος 1902-1909 αποτελεί την πρώτη φάση του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, τη φάση της διαμόρφωσής του⁶. Στα χρονικά αυτά πλαίσια αποκρυσταλλώνεται το αίτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, ενώ το περιεχόμενο και ο χαρακτήρας της καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τη γόνιμη θητεία του Δελμούζου στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου⁷ και από τις εξελίξεις που ακολουθούν το Γουδί (1909). Γιατί μετά το Γουδί διαμορφώνονται νέες, ευνοϊκότερες συνθήκες οι οποίες πιέζουν, ώστε οι προδρομικοί στοχασμοί του Φωτιάδη —μέσα από την εμπειρία της πράξης του Δελμούζου— να συγκροτηθούν και να αποτελέσουν ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα εκπαιδευτικής δράσης.

Το είδος της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης περιγράφουν με σαφήνεια τα πρώτα προγραμματικά κείμενα του Εκπαιδευτικού Ομίλου⁸ που μόλις είχε

5. Θα πει για το βιβλίο αυτό ο Τριανταφυλλίδης: «Μας ξυπνούσε ή μας κρυστάλλωνε τη συνείδηση πως η γλωσσική αναγέννηση του ελληνικού λαού είναι το πρώτο απαραίτητο βήμα για την ανάπλαση της ελληνικής παιδείας και κοινωνίας και πρώτα πρώτα του λαϊκού σχολείου» (Μ. Τριανταφυλλίδης, 'Απαντα, τόμ. V, Θεσσαλονίκη (1963), σ. 442). Και ο Δελμούζος: «Το βιβλίο αυτό ήταν που έσπρωξε και μένα, όταν κατέβαινα από τη Γερμανία στην Ελλάδα, να λοξοδρομήσω προς την Πόλη. 'Ηθελα, έπρεπε να σφίξω μ' ευγνωμοσύνη το χέρι του ανθρώπου, που το έργο του με είχε στηρίξει στην πιο κρίσιμη στιγμή της ζωής μου, και με βοήθησε να πάρω οριστικά το δρόμο που αγωνιζόμουν να ξανοίξω εμπρός μου» (Αλεξ. Δελμούζου, όπ.π., σ. 6).

6. Περισσότερα βλ. N. Terzis, Die reformpädagogische Bewegung Griechenlands zwischen Traditionalismus und Modernisierung (1902-1920). Der erzieherische Demotikismus. Frankfurt a.M. 1980, σσ. 49-60.

7. Την εργασία του στο Βόλο τη δίνει ο Δελμούζος στο βιβλίο του 'Το Κρυφό Σχολείο', 1908-1911, Αθήνα 1950.

8. Τέτοια κείμενα είναι: ορισμένα έγγραφα της Εφορείας του Προτύπου Δημοτικού Σχολείου —που επρόκειτο να ιδρύσει ο Εκπαιδευτικός Όμιλος στην Αθήνα—, το καταστατικό του Εκπαιδευτικού Ομίλου, το 'Πρόγραμμα Δημοτικού Σχολείου, Ανωτέρου Παρθεναγωγείου και Διδασκαλείου κοριτσιών - Υπόμνημα του Εκπαιδευτικού Ομίλου προς το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο της Δημοτικής Εκπαίδευσης' καθώς και άλλα κείμενα δημοσιευμένα κυρίως στους πρώτους τόμους του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου: Ι(1911), ΙΙ(1912).

ιδρυθεί (1910). Σύμφωνα με τα κείμενα αυτά ενσωματώνονται στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση τρία βασικά στοιχεία: το *πρόγραμμα διδασκαλίας*, η *μέθοδος διδασκαλίας και μάθησης* και τα *σχολικά βιβλία*⁹. Ωστόσο οι δύο κυρίαρχες διαστάσεις του αιτήματος της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης ήταν: η *γλωσσική* —με τη χρησιμοποίηση της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο, πράγμα βέβαια που επηρέαζε άμεσα το πρόγραμμα και τα βιβλία— και η *παιδαγωγική* —με την ανατοποθέτηση της σχέσης εκπαιδευτικού-μαθητή μέσα στη διαδικασία διδασκαλίας και μάθησης.

Πάντως το αίτημα για τη χρήση της δημοτικιστικής γλωσσικής μορφής στο σχολείο είναι λάθος να το θεωρήσουμε ως στενά γλωσσικό ζήτημα· είναι πολύ ευρύτερο, γιατί εμπεριέχει μια νέα φιλοσοφία η οποία ισοδυναμεί με ένα ριζικό ιδεολογικό αναπροσανατολισμό, αφού στη θέση του κλασικισμού, της στροφής στην αρχαιότητα ή το παρελθόν μπαίνει το παρόν, ο νέος ελληνισμός, ως το στοιχείο που καθορίζει τα λεγόμενα «μορφωτικά αγαθά». Ότι η φιλοσοφία του «αναλυτικού» προγράμματος προσδιορίζεται από τη σκοπιά αυτή είναι, κατά τη γνώμη μου, δεδομένο· ωστόσο για να φανεί πόσο ποιοτικά ριζικός είναι ο αναπροσανατολισμός αυτός παραθέτω¹⁰: «Αντίθετα με το πρόγραμμα των μέσων κρατικών σχολείων αρχίζαμε στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο από το *νέο Ελληνισμό*. Γιατί μόνο αυτός μπορούσε να δώσει τη βάση για τη μόρφωση των παιδιών μας. Η δική τους δηλαδή ψυχή, η ζωή τους, που το δημοτικό σχολείο την είχε αφήσει ανεξέταστη και ανεκμετάλλευτη, και το χειρότερο: την είχε περιφρονήσει στη βαθύτερη ουσία της. Αυτή θα πρόσφερε το ζωντανό υλικό της διδασκαλίας που θα κινούσε άμεσα το ενδιαφέρον τους...» Ο Δελμούζος θα υποστηρίξει και με άλλη διατύπωση ότι «ουσιαστική παιδεία δεν μπορεί ν' αποκτήσουμε, αν δεν την θεμελιώσουμε στη δική μας, την πραγματική ζωή του νέου Ελληνισμού και το εκφραστικό του όργανο, τη γλώσσα του ελληνικού λαού και τη ζωντανή του παράδοση. Μόνον έτσι θα έχουμε πραγματική στροφή στο παρόν και τις ανάγκες του...»¹¹. Τον ίδιο προσανατολισμό μαρτυρεί και το παρακάτω κείμενο: Βάση του σχολείου αποτελεί ο νεοελληνισμός «γιατί αυτή η ανόθευτη αναγνώριση του πραγματικού μας είναι μακριά από κάθε ρομαντισμό και ψευτοκλασικισμό... μας παρέχει όχι μόνο νέες μα και τις μόνες επιστημονικά και φιλοσοφικά στερεωμένες βάσεις ενός προγράμματος της νεοελληνικής παιδείας»¹². Όπως είναι εύλογο με το πρόγραμμα διδασκαλίας

9. Βλ. αναλυτικά: Νίκος Π. Τερζής, *Η Παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Π. Δελμούζου. Συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του*. Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 85-92.

10. Αλεξ. Δελμούζου, *Το Κρυφό...*, όπ.π., σ. 30 κ.ε.

11. Όπ.π., σ. 22.

12. Στο: Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, II(1912), σ. 11. (Το κείμενο αυτό είναι

συναρτάται ο τομέας των σχολικών βιβλίων, αφού κάθε μεταβολή στο πρόγραμμα έχει άμεσο αντίκτυπο στα βιβλία· πολύ περισσότερο που στην προκειμένη περίπτωση το πρόγραμμα αλλάζει εντελώς βάση και προοπτική.

Η νέα παιδαγωγική αντίληψη που υιοθετούν τα προγραμματικά κείμενα του Εκπαιδευτικού Ομίλου, αντίληψη η οποία εφαρμόστηκε από το Δελμούζο στο Βόλο, ανήκει στα ευρύτερα πλαίσια του Νέου Σχολείου και, επομένως, αντιπαρατίθεται ρητά στο λεγόμενο Παλαιό Σχολείο και τις εφαρμογές του στην Ελλάδα, καθώς δίνει έμφαση στον παιδοκεντρικό χαρακτήρα της διαδικασίας διδασκαλίας και μάθησης και στις σοβαρές συνέπειες που προκύπτουν από αυτόν τον παιδαγωγικό αναπροσανατολισμό.

Αυτό είναι λοιπόν το περιεχόμενο της πρότασης του Εκπαιδευτικού Ομίλου για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: *η εσωτερική μεταρρύθμιση*¹³, το είδος της οποίας ασφαλώς καθορίστηκε από τον τρόπο με τον οποίο ως τότε λειτούργησε —ή, καλύτερα δυσλειτούργησε— το ελληνικό σχολικό σύστημα. Ωστόσο το αίτημα για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση συμπλέκεται και με την όλη εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας πριν από τον 20ο αιώνα. Γι' αυτό και ακολουθεί το χρονικό της εξέλιξης αυτής όσο γίνεται σύντομο.

2.

Στην ιστορία του νέου ελληνισμού, από την περίοδο του νεοελληνικού διαφωτισμού τουλάχιστον, μπορεί κανείς να θεωρήσει ως δεδομένα δύο αντίθετα ιδεολογικά ρεύματα· αν το ένα το ονόμαζε κανείς παραδοσιακό, το άλλο θα έπρεπε να το ονομάσει συγχρονιστικό. Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους δίνεται μια προσωρινή, θα έλεγε κανείς, λύση στον ανταγωνισμό των ρευμάτων αυτών και επικρατεί —σχεδόν χωρίς φανερή αντίσταση— το παραδοσιακό ιδεολογικό ρεύμα, το οποίο και αποτελεί ουσιαστικά τον αδιαμφισβήτητο ιδεολογικό προσανατολισμό της νεοελληνικής κοινωνίας κατά τον 19ο αιώνα.

Κύριο χαρακτηριστικό του προσανατολισμού αυτού αποτελεί η στροφή στην αρχαιότητα ή το παρελθόν γενικά και θεωρητική θεμελίωση της στροφής αυτής —κατά τη διατύπωση του Γληνού— είναι «η ιδέα, ότι κάποτε, σε μια ορισμένη εποχή ως προς ορισμένες αξίες του πολιτισμού ή και γενικά ως προς όλες, ένας λαός έφτασε στο απόλυτο και ανυπέρβλητο ιδανικό της τελειότητας, που μπροστά σ' αυτή κάθε παρόν είναι μέτριο, πενιχρό, ανάξιο λόγου και προσοχής. Το παρόν είναι διαφθορά του

γραμμένο από το Γληνό, όπως δέχεται ο Φ. Ηλιού, Δημήτρης Γληνός, 'Απαντα, τόμ. Β' (1910-14). Εκδοτική φροντίδα, εισαγωγή, σημειώσεις Φ. Ηλιού, Αθήνα 1983, σ. 87).

13. Πρβλ. Νίκου Π. Τερζή, Απόψεις για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: εξωτερική και εσωτερική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1976-1980), στο: Φιλολόγος, 23(1981), σσ. 272-281.

παρελθόντος εκείνου»¹⁴. Το παραδοσιακό ρεύμα είναι άμεσα συνδεδεμένο με την αρχαϊστική γλωσσική μορφή, την κυριαρχική θέση της αρχαίας ελληνικής και λατινικής —και ιδιαίτερα βέβαια της πρώτης— στην εκπαίδευση και τις άλλες επιλογές που κάλυψαν όλα τα πεδία της νεοελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα. Η κυριαρχία αυτού του προσανατολισμού —που αναγκάζει το σχολικό σύστημα στην Ελλάδα να δυσλειτουργεί από τη στιγμή της θεσμοθέτησής του, καθώς δίνει μεγάλη προτεραιότητα στα αρχαιογνωστικά μαθήματα και παραγνωρίζει τις σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες— παραμένει αρραγής ακόμα και λίγο πριν από το τέλος του περασμένου αιώνα· η θέση του προσανατολισμού αυτού τροφοδοτήθηκε, βέβαια, από τη στάση της ορθόδοξης εκκλησίας απέναντι στο Διαφωτισμό και από το ιδεολογικό σπλοστάσιο του Νεοανθρωπισμού και ανατροφοδοτήθηκε από την επιβολή της αρχαϊστικής γλωσσικής μορφής στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος και από το νεοκλασικισμό της βασιλικής δυναστείας. Πρώτη ουσιαστική αμφισβήτηση της μονοκρατορίας του ρεύματος αυτού αποτελεί «Το ταξίδι μου» του Ψυχάρη (1888)¹⁵.

Ωστόσο μετά το 1888 έρχεται η ήττα του ελληνικού στρατού το 1897, οπότε το συγχρονιστικό ρεύμα αμφισβητεί ευθέως την κυριαρχία του παραδοσιακού προσανατολισμού. Ως επακόλουθο του πολέμου αυτού αναπτύσσεται μία πρωτοφανής για την ελληνική ιστορία κοινωνική κριτική. Βέβαια όχι μόνο στη διαμόρφωση, αλλά και στην ένταση αυτής της κοινωνικής κριτικής συντελεί σε σημαντικό βαθμό και το γεγονός ότι περίπου με τη δεκαετία 1870-80 αρχίζει μια αργή αλλά αδιάκοπη διαδικασία αλλαγών στον οικονομικό τομέα του ελληνικού κράτους¹⁶. Οι συνέπειες που προκύπτουν από τη διαδικασία αυτή και οι αντίκτυποι που αρχίζουν να σημειώνονται και σε άλλους τομείς της κοινωνίας επιτρέπουν να υποστηριχθεί κανείς την άποψη ότι ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός μπαίνει σε μια συνολική διαδικασία κοινωνικής μεταβολής¹⁷. Στα πλαίσια αυτού του φαινομένου δημιουργούνται σε διάφορα επίπεδα κοινωνικές εντάσεις που με τη συνέργεια και άλλων γεγονότων (ελυτρωτισμός, κρατική χρεωκοπία, υψηλοί φόροι, μη διανομή γης κλπ.) οξύνουν την κρίση στην οποία βρισκόταν η νεοελληνική κοινωνία· έτσι προκαλούνται διεργασίες ανατρε-

14. Δ. Γληνού, Δημιουργικός Ιστορισμός, στο: του ίδιου, Εκλεκτές σελίδες, τόμ. Ι, Αθήνα 1971, σ. 19 (πρώτη δημοσίευση: Αθήνα 1920).

15. Αλεξ. Δελμούζου, Το Κρυφό..., όπ.π., σ. 15.

16. Νίκος Γ. Σβορώνος, Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Αθήνα 1976, σ. 90.

17. Η γενική κατεύθυνση της μεταβολής αυτής θα μπορούσε να περιγραφεί ως η πορεία μιας κοινωνίας που όντας αγροτική αρχίζει να τείνει προς την εκβιομηχάνιση. Πρβλ. Μ. Nikolinakos, *Materialien zur kapitalistischen Entwicklung in Griechenland*, στο: *Argument*, τεύχ. 2-3(1970), σ. 186.

πτικές, με την έννοια ότι τροφοδοτούν την επιθυμία για την αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων σε όλα τα επίπεδα, επιθυμία που υποστηρίζεται από πλατιά στρώματα που δεν ήταν ικανοποιημένα από την υπάρχουσα τότε κατάσταση. Αυτή η κοινωνική κριτική, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ότι προκαλεί μια κρίση νομιμοποίησης, με τη μη νομιμοποίηση¹⁸ του παραδοσιακού προσανατολισμού της νεοελληνικής κοινωνίας, δημιουργεί στο συγχρονιστικό ρεύμα τις κατάλληλες συνθήκες και του επιτρέπει έτσι να αμφισβητήσει ευθέως, όπως σημειώθηκε παραπάνω, τον παραδοσιακό προσανατολισμό. Κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα του συγχρονιστικού προσανατολισμού είναι ότι αποδίδει πρωταρχική σημασία στο παρόν του νεοελληνισμού και τις ανάγκες του —χωρίς ωστόσο να αρνείται και το παρελθόν. Θεωρεί αυτονόγητη τη χρήση της δημοτικιστικής γλωσσικής μορφής και ο ιδεολογικός του πυρήνας εκφράζεται στην πρόθεση να συναιρεθεί το παρελθόν μέσα στο παρόν, να επιτευχθεί δηλαδή, όπως διατυπώνει ο Γληνός, «ο αρμονικός συνδυασμός των αξιών του παρελθόντος με τις δυνάμεις και τις ορμές του παρόντος, έτσι που και τα περασμένα να δίνουν κάθε στοιχείο, που μπορεί να χρησιμεύει για ιδανικό παράδειγμα και ν' αφομοιώνεται από το παρόν, και η σύγχρονη μορφή ν' απλώνεται άνετα και να εξυψώνει τα δικά της στοιχεία σε αξίες πολιτισμού όσο μπορεί περισσότερο ικανοποιητικές για τις σύγχρονες ψυχικές ανάγκες»¹⁹.

Η κοινωνική κριτική και το επακόλουθό της, η κρίση νομιμοποίησης, ολοκληρώνονται με την αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων. Οι τάσεις που δημιουργούνται πιστεύουν στις δραστικές δυνατότητες του εκπαιδευτικού θεσμού να διαμορφώσει νέες συνθήκες σε εθνικό επίπεδο, κάτι που συνέβη και κατά το Διαφωτισμό. Και τώρα, όπως και τότε, το ξεπέρασμα της κρίσης είναι πρόβλημα αγωγής²⁰. Φυσικά στην τέτοια εκτίμηση των δυνατοτήτων που μπορεί να έχει ένα εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο λειτουργεί σωστά —που είναι δηλαδή λειτουργικό— δε συνετέλεσε λιγότερο και η ανεπάρκεια, η αναποτελεσματικότητα και η δυσλειτουργία της ελληνικής εκπαίδευσης από τη θεσμοθέτησή της και μετά. Έτσι ήταν φυσιολογικό να φαντάζει στα μάτια όλων η σωστή οργάνωση και λειτουργία της ελληνικής εκπαίδευσης ως η διέξοδος σωτηρίας· κι αυτό, κατά τη γνώμη μου, αιτιολογεί διττά το αίτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης: ξεκινά, πρώτα, από τη δυσλειτουργικότητα του ελληνικού σχολικού συστήματος κι επιβάλλεται, ύστερα,

18. Όπως την εννοεί ο J. Habermas, *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus*, Frankfurt a.M., 1976, σ. 271.

19. Δ. Γληνού, *Έθνος και γλώσσα*, Αθήνα 1971 (πρώτη δημοσίευση, στο: Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου ΙΧ(1922), σ. 39 κ.ε.).

20. Κ.Θ. Δημαράς, *Ο νεοελληνικός διαφωτισμός (ανάτυπο)*, Αθήνα 1964, σ. 30.

ως ανάγκη που προκύπτει από το φαινόμενο της κοινωνικής μεταβολής, η οποία πιέζει το σχολείο, ώστε να το αναγκάσει να συντονιστεί με τους νέους κοινωνικούς ρυθμούς. Αν και η κάθε αιτία ξεχωριστά θα ήταν επαρκής λόγος για να τεθεί το αίτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, ωστόσο η ταυτόχρονη επένεργεια και των δύο δίνει στο αίτημα πολύ μεγαλύτερη ένταση και στο πρόβλημα πολύ περισσότερη εκρηκτικότητα. Στο κλίμα αυτό ο δημοτικισμός μετασχηματίζεται σε Εκπαιδευτικό Δημοτικισμό.

3.

Τη «γλωσσική» —με την ευρύτερη έννοια που την ορίσαμε νωρίτερα— διάσταση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης την αντιμετώπισαν, όπως είναι γνωστό, με διαφορετικό τρόπο οι υποστηρικτές και οι αντίπαλοι της μεταρρύθμισης.

3.1. Η σκοπιά των υποστηρικτών

Από τα κείμενα των τριών πρωτεργατών του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, μπορεί να σταχυολογήσει κανείς πολλές απόψεις πάνω στο ζήτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που προσφέρονται για ερμηνεία. Αν παρακάτω χρησιμοποιούνται αποκλειστικά και μόνον κείμενα του Τριανταφυλλίδη —που υπήρξε γενικά ο μετριοπαθέστερος της τριανδρίας—, αυτό οφείλεται στο ότι οι απόψεις του Τριανταφυλλίδη είναι αντιπροσωπευτικές, ότι δηλαδή εκφράζουν *τουλάχιστον* και τις θέσεις των δύο άλλων, του Δελμούζου και του Γληνού. (Παραθέτω κατά χρονολογική σειρά):

α.— «Τί πρέπει να γίνει, είναι πια γνωστό· πώς θα γίνει το καθετί, εκεί δεν είναι όλοι ακόμη σύμφωνοι και αυτό θα το λύσει ο χρόνος²¹. Το ζήτημα εκατόντησε πια απλώς *ζήτημα χρόνου και ζήτημα διαφώτισεως* της κοινής γνώμης»²².

β.— «Στην ιστορική αυτή δίκη (τη δίκη του Ναυπλίου), που μόνο σε πολύ περασμένα χρόνια θα ταίριαζε, στάθηκαν ακόμη μια φορά *αντιμέτωποι... η νέα σκέψη, η δημιουργία, το πνεύμα και ο πολιτισμός με τα λείψανα του μεσαιωνισμού...*»²³.

γ.— «Το αύριο θα δείξει ως πού θα φτάσει η δύναμή της (της καθαρεύουσας) και ως πού θα έχει τη δύναμη η πίστη αυτή ν' αντισταθεί στη

21. Όλες οι υπογραμμίσεις στα παραθέματα δικές μου.

22. Μ. Τριανταφυλλίδη, Ανοιχτό γράμμα για το γλωσσικό ζήτημα (1907), στο: Άπαντα Μ. Τριανταφυλλίδη, IV, Θεσσαλονίκη (1963), σ. 12.

23. Μ. Τριανταφυλλίδη, Απολογία της δημοτικής (1914), ό.π., σ. 219 κε.

νέα θρησκεία...»²⁴.

δ.— «Είναι ο δημοτικισμός γλωσσική μόνο ιδέα και επανάσταση μέσα στη νεοελληνική κοινωνία ή μήπως είναι και κάτι άλλο ακόμη, και τί;» —Απάντηση του ίδιου: «Για το ζήτημα που μας απασχολεί εδώ έχουμε τώρα διατυπωμένες, στα 1912, μερικές γνώμες σύμφωνα στο ότι η γλωσσική μεταρρύθμιση δεν είναι μόνο αξίωση γλωσσική μα μεταρρύθμιση που αποβλέπει γενικότερα στην πνευματική ζωή του έθνους, προορισμένη να το οδηγήσει με την παιδεία, την πολιτική ή άλλα μέσα στο δρόμο της σύγχρονης ζωής και τη δημιουργία πολιτισμού νεοελληνικού»²⁵.

ε.— «Η τρίτη εποχή (1908-1918: πρώτη: 1888-1898, δεύτερη: 1898-1908) μας δείχνει το δυνάμωμα της γλωσσικής ιδέας. Ο δημοτικισμός υπό αίρεση γίνεται τώρα θρησκεία»²⁶.

στ.— «Η μεταρρύθμιση όμως... δεν μπορούσε να εντοπιστεί στη γλωσσική μορφή των νέων αναγνωστικών, ή και γενικότερα στη σχολική γλώσσα. Δημιουργημένη από βαθύτερη και πολύ ουσιαστικότερη ανάγκη της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, στη σχολική γλώσσα στράφηκε πρώτα και εκεί στηρίχτηκε, ήταν όμως φανερό πως δεν μπορούσε να σταματήσει στην αλληλοδιαδοχή δύο τυπικών, και πως αυτό αποζητούσε και το πνεύμα του νόμου. Έπρεπε για να εγκαινιάσει την αληθινή αναγέννηση του ελληνικού σχολείου, όχι μόνο να σπάσει τα γλωσσικά του δεσμά, μα ν' αποβλέψει και στο περιεχόμενο των αναγνωστικών του, και πλατύτερα ακόμη, σε μια όσο γίνονταν ουσιαστικότερη και ριζικότερη ανακαίνιση της παιδείας με τα προγράμματά της, την οργάνωσή της...»²⁷.

ζ.— «Χύθηκε ως τότε στην Ελλάδα υπερβολικά πολύ μελάνι για το γλωσσικό μας ζήτημα... Οι αντιπρόσωποι όμως του παλιού κόσμου επιμένουν σε κάθε βήμα που κερδίζεται να μας ξαναγυρίζουν στην αρχική αφετηρία, με πολεμική όλο και πιο καθυστερημένη, σα να μην είχε γίνει στο μεταξύ τίποτε, σα να μην είχε τίποτε συζητηθεί...»²⁸.

η.— «Ενώ όμως τα νομοσχέδια εκείνα (του 1913), αφήφιστα ως σήμερα, δεν τολμούσαν ακόμη να μιλήσουν για το βασικό σημείο και το κορύφωμα μαζί κάθε εκπαιδευτικής αναγέννησης, τη γλώσσα του δημοτικού σχολείου, το ζήτημα αυτό το αντιμετώπιζε και το έλυνε αποφασιστικά ο νόμος περί διδακτικών, τον Ιούνιο του 1917...»²⁹.

24. Όπ.π., σ. 232.

25. Μ. Τριανταφυλλίδη, Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση (1916), όπ.π., σ. 416.

26. Μ. Τριανταφυλλίδη, Quo-usque tandem (1919), όπ.π., σ. 454.

27. Μ. Τριανταφυλλίδη, Πριν καούν (1921), στο: Άπαντα Μ. Τριανταφυλλίδη, V, Θεσσαλονίκη (1963), σ. 151.

28. Όπ.π., σ. 159.

29. Όπ.π., σ. 149.

θ.— «... ολόκληρη την κρίση (της Επιτροπείας) την πλημμυρίζει μια *τύφλωση* δυσκολοδικαιολόγητη σε επιστήμονες, ακόμη και φιλόλογους και δασκάλους όσο και αν τους υποθέσουμε ιδεολογικά αντίθετους... Αν κρίνουμε την έκθεση (της Επιτροπείας) από την ιδεολογική της βάση, μας ενσαρκώνει παιδαγωγικά και ιδίως γλωσσικά *την αντίδραση* στη μεγαλύτερη ένταση...»³⁰.

ι.— «Δεν είναι ούτε πρώτη ούτε τελευταία βέβαια φορά που το γλωσσικό ζήτημα γέννησε στην Ελλάδα συζήτηση και αντιγνωμία, πρέπει όμως να τ' ομολογήσουμε πώς *στην ιστορία των αγώνων αυτών με τη βαθύτερα κοινωνική και εκπολιτιστική για την πατρίδα μας σημασία*, η εμφάνιση της επιτροπείας σημειώνει θλιβερότατο σταθμό, και πως η «Έκθεσις» της αποτελεί μνημείο ιστορικό για τη *σύγκρουση των δύο αντίθετων και πάντα ακόμη ασυμβίβαστων κόσμων*»³¹.

3.2. Η σκοπιά των αντιπάλων

ι.— ««Χριστιανοί και Έλληνες φοιτηταί! Έπρεπε να ρέη εις τας φλέβας μας παν άλλο ή ελληνικόν αίμα, ίνα επιτρέψωμεν να καταπατώνται τα ιερώτερα και αξιώτερα κειμήλια του *Ελληνισμού* (...). Μη λησμονώμεν, Κύριοι, ότι είμεθα οι *μόνοι θεματοφύλακες και κλειδοκράτορες των προγονικών κειμηλίων*· μη λησμονώμεν ότι είμεθα οι γνησιώτεροι αντιπρόσωποι του Ελληνισμού (...). Εγερθώμεν, φίλοι, και απαγορεύσωμεν τω ελεεινώ οργάνω των *αντεθνικών και καταχθονίων εργατών* την περαιτέρω διακωμώδησιν του Ιερού μας Ευαγγελίου και της υψηλής ημών γλώσσης. Μη κοιμώμεθα μέχρις εξευτελισμού, αλλ' εγερθώμεν και επιβάλωμεν την γνώμην ημών. Η ισχύς ημών εν τη ενόττι υπερβαίνει πάσαν εκπεφυλισμένην αντίδρασιν. Εγερθώμεν, αδέφια, καιρός!». Ο φλογερός ούτος λόγος του κ. Πυλαρινού (φοιτητή Ιατρικής από τη Μαινεμένη της Μ. Ασίας), ο δίκην τηλεβόλου εκπέμπων τους φλογώδεις αυτού μύδρους *εναντίον των βεβηλωτών* του Ιερού Κειμηλίου, εκλόνισε, συνεκίνησεν, έφερε τα δάκρυα εις τους οφθαλμούς των υπερχίλιων τούτων νεαρών στρατιωτών της Πίστεως και της Πατρίδος»³².

30. Όπ.π., σ. 156.

31. Όπ.π., σ. 155 κ.ε.

32. Από την περιγραφή των επεισοδίων που ακολούθησαν τη δημοσίευση της μετάφρασης των Ευαγγελίων (1901) στην εφημερίδα «Ακρόπολις» (Αλέξης Δημαράς (επιμ.), Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, ΙΙ, Αθήνα 1974, σ. 24). Για να εκτιμηθεί η σφοδρότητα των συγκρούσεων κατά τα «Ευαγγελικά», οι επιπτώσεις τους στη δημόσια ζωή και άλλες «περιέργες» όψεις τους ας σημειωθεί ότι κατά τις διαδηλώσεις υπήρξαν οχτώ νεκροί και ογδόντα τραυματίες· η Κυβέρνηση παρατήθηκε· ο Αρχιεπίσκοπος έχασε το θρόνο του· ανάμεσα στους διαδηλωτές ήταν οι Τριανταφυλλίδης και Γληνός.

II.— «Πολλοί λαοί εδουλώθησαν αλλά δεν απέβαλον την γλώσσαν αυτών. Το ελληνικόν όμως γένος κινδυνεύει να απολέση και αυτήν την ύπαρξιν του ένεκα ολίγων ανθρώπων οίτινες ονομάζουσιν εαυτούς δημοτικιστάς... Δεν γνωρίζω εάν ούτοι λαμβάνωσιν αμοιβάς εις νομίσματα ή εις είδος, αλλά δύναμαι να βεβαιώσω ακριβώς ότι οι πολέμιοι του ελληνικού έθνους και οι χυδαΐσται εν συνειδήσει ή άνευ συνειδήσεως εις τα αυτά αποτελέσματα φθάνωσιν. Οι μεν Βούλγαροι πειρώνται ίνα αποσπάσωσιν από της μητρός Ελλάδος την προσφιλεστέραν αυτής θυγατέρα, οι δε καλούμενοι χυδαΐσται φέρουσι τον πέλεκυν κατ' αυτής της μητρός... Αν όμως πρόκειται να υποκατασταθή η εθνική γλώσσα διά της μιζοβαρβάρου, τούτο σημαίνει εθνικήν αυτοκτονίαν και έκαστος έχει καθήκον να υπερασπίση την εθνικήν ύπαρξιν...»³³.

III.— «... η γλώσσα είναι το απόρρητον της εθνικής ημών υπάρξεως φρούριον και η ασφαλεστάτη της κλυδωνιζομένης φυλής άγκυρα. Το ελληνικόν γένος εν όλω ή εν μέρει εδουλώθη υπό σκληρών και βαρβάρων κατακτητών, ...αλλά και αυτοί δεν ετόλμησαν, ίνα διαλύσωσι και φθείρωσι την γλώσσαν ημών, όπερ εβουλήθησαν οι Έλληνες χυδαΐσται. Οι άνθρωποι ούτοι... διαιρούνται εις τρεις τάξεις: εις δούλους αντεθνικών ενεργειών, εις ανισορρόπους και εις αμαθείς... Δεν υπάρχει εχθρός ουδέ πολέμιος ολεθριώτερος του ημετέρου γένους, όσον οι ολίγοι τούτοι άνθρωποι, οίτινες εβουλήθησαν ουχί μόνον όπως δουλώσωσι το έθνος το δημιουργήσαν την ελευθερίαν, ουχί μόνον όπως αποσπάσωσι χώρας, ας το ημέτερον γένος οικεί χιλιετηρίδας, αλλά και όπως αφανίσωσιν αυτό πρόρριζον... Οι χυδαΐσται όμως, άνευ πολέμου και νίκης και μόνον διά του δόλου και της κολακείας και μόνον διά των ύβρεων, τολμώσι να αφανίσωσι τη βασιλίδα των γλωσσών. Αν επιτύχωσι του σκοπού αυτών, το ελληνικόν γένος απώλετο. Η Ελλάς διά λόγους ιστορικούς δεν έχει όρια προσηκόντως οχυρωμένα, αλλά φρουρείται των επάλξεων και των τηλεβόλων της γλώσσης. Πας πολίτης έχων την εθνικήν ημών γλώσσαν, είναι αγαθός στρατιώτης και πυροβολητής, βάλλων κατά των πολεμίων του ελληνικού γένους (...). Το ζήτημα λοιπόν της γλώσσης είναι υπέρτατον πάντων των άλλων..., αλλά και αυτού του Μακεδονικού ζητήματος μείζον είναι το της γλώσσης, διότι εκείνο μεν απειλεί την απόσπασιν μέλους του εθνικού οργανισμού, το δε ζήτημα της γλώσσης υποσκάπτει την ύπαρξιν του όλου έθνους. Διότι διασπασθείσης της ενότητος της γλώσσης, τα πλείστα μέλη του ελληνικού γένους έσονται βορά του κατακτητικού θηρίου του ημετέρου αιώνος, τα δ' υπολειφθέντα λείψανα θέλουσιν αποβλακωθή επί τοσοούτον ώστε δουλικήν διάθεσιν μέλλωσι να έχωσιν ως φυσικήν ιδιότητα...»³⁴.

33. Από συνέντευξη του Γ. Μιστριώτη μετά τα «Ορεσειακά» (1903) (Αλέξης Δημαράς, όπ.π., σ. 38). — Στα σχετικά επεισόδια σκοτώθηκαν τρεις και τραυματίστηκαν επτά.

34. Από την εισήγηση του Γ. Μιστριώτη στο Σεβαστοπούλειο διαγωνισμό (1908) (Γ. Κορδάτου, Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος, Αθήνα 1973 (1943), σ. 160 κε.

IV.- «Συνήλθομεν επί της σεμνής τήσδε Ακροπόλεως του ελληνικού γένους (Μεγάλη Αθήναια του Πανεπιστημίου), όπως μελετήσωμεν εθνικόν ζήτημα, οὐ μείζον ουδέποτε ανεφάνη εν τῷ ελληνικῷ κόσμῳ. Διότι άλλοτε οι ημέτεροι πρόγονοι ηγωνίσαντο περί ηγεμονίας και επολέμησαν περί ελευθερίας ή δουλώσεως, ἀλλ' ο νυν αγών είναι περί διασπάσεως και εξαφανισμού της ὅλης φυλής (...). Διότι διάσπασις της γλώσσης δηλοῖ αυτοκτονίαν της φυλής»³⁵.

V.- «Από της μεσημβρίας έκτακτος κίνησις παρετηρήθη μεταξύ των διοργανωτών του συλλαλητηρίου. Οι ιερείς της πόλεως εξεχύθησαν εις τας οικείας, εις τα μπακάλικά και τις ταβέρνες συνιστώντες εις τους εν αυτοίς να σπείσουν εις το συλλαλητήριον διότι άλλως καταστρέφεται η θρησκεία και ο εθνισμός. Ολίγον αργότερον εθεάθη ο Σεβασμιώτατος περιερχόμενος δι' αμάξης τας οδούς και τας συνοικίας... Ο Σεβασμιώτατος... επετέθη κατά του Ανωτέρου Δημοτικού Παρθεναγωγείου δριμύτατα, ειπών ότι η διδασκαλία είναι αντεθνική και αντιχριστιανική, φανατίσας εις έπακρον το πλήθος. Οι διαδηλωταί εξαφθέντες εξήτησαν να μεταβούν να καύσουν το Παρθεναγωγείον. Πληροφορηθέντες όμως ότι τούτο φυλάσσεται υπό εφίππου δυνάμεως ηθέλησαν να καύσουν την οικίαν του κ. Δελμούζου, αλλά πληροφορηθέντες ότι και εκεί εφύλασσαν δύναμις στρατού διελύθησαν»³⁶.

VI.- «Εγώ δεν γνωρίζω τους νομικούς όρους. Εις την συνείδησιν όλου του κόσμου μαλλιαρισμός, αναρχισμός, σοσιαλισμός, αθεϊσμός, μασονία είναι εν και το αυτό»³⁷.

VII.- (Στο αναγνωστικό «Τα Ψηλά Βουνά») «περί των μεγάλων ιδανικών, της πατρίδος, της θρησκείας ουδείς γίνεται λόγος. Και ου μόνον τούτο, αλλά και διά της όλης παραστάσεως φαίνεται ως να θέλουν οι κ.κ. επόπται ν' αποτρέψουν τα παιδιά από τούτων... Έπειτα έγινε εις την Α' τάξιν περί της οικογενείας αρκετός λόγος, ώστε να μη χρειάζεται πλέον τίποτε διά την Γ' και δι' αυτό εδιδάχθησαν οι μαθηταί της Γ' να μη φροντίζουν περί των γονέων των, αλλά μόνον περί της κοινότητος αυτών, του *Soviet*; Πρόσθετες τούτοις ότι ουδαμού εις το σχεδιαγράφημα τούτο φαίνεται η θρησκεία, φαίνεται ότι κατηργήθη και εις την κοινότητα ή το *Soviet* των παιδιών τούτων, όπως και εις τα των συντρόφων εν Ρωσία...»³⁸.

VIII.- «Να κηρυχθώσιν αυτοδικαίως άκυροι ως αντισυνταγματικοί οι

35. Από λόγο που εκφώνησε ο Γ. Μιστριώτης (1911) (Αλέξης Δημαράς, όπ.π., σ. 85 κε.).

36. Από την εφημερίδα «Θεσσαλία» του Βόλου (φ. 2.3.1911) (Αλέξης Δημαράς, όπ.π., σ. 89 κε.).

37. Από την κατάθεση του Μητροπολίτη του Βόλου, Γερμανού, στη Δίκη του Ναυπλίου.

38. Από το φυλλάδιο του Γ.Ν. Χατζηδάκη, Γεννηθήτω φως — Ο Μαλλιαρισμός εις τα Δημοτικά Σχολεία (1920) (Αλέξης Δημαράς, όπ.π., σ. 127 κε.).

Νόμοι, καθ' ους εγένετο η αλλαγή της γλώσσας των αναγνωστικών βιβλίων (...). Να εκβληθώσι πάραυτα εκ των σχολείων και καώσι τα συμφώνως προς τους νόμους εκείνους συνταχθέντα και σήμερον εν χρήσει υπάρχοντα αναγνωστικά βιβλία ως έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως (...). Να καταδιωχθώσι ποινικώς οι υπαίτιοι των προς διαφθοράν της ελληνικής γλώσσας και παιδείας τελεσθέντων πραξικοπημάτων»³⁹.

3.3. Μια τρίτη σκοπιά

— «Στα πρώτα του επτά χρόνια το κόμμα είχε για εκφραστικό όργανο την καθαρεύουσα! Το κόμμα και η εφημερίδα του (‘Ριζοσπάστης’) πίστευε στη δημοτική, αλλά δεν τολμούσε να τη χρησιμοποιήσει στις εφημερίδες και τα βιβλία του. Τέτοια ήταν τότε η γλωσσική πρόληψη. *Πιο τολμηρό ήταν να είσαι δημοτικιστής παρά σοσιαλιστής και κομμουνιστής*»⁴⁰.

— «*Τα τελευταία κείμενα (του ΚΚΕ) σε καθαρεύουσα είναι οι αποφάσεις του 3ου Συνεδρίου για τους Θ. Αποστολίδη, Ι. Κορδάτο, Σταυρίδη, Πουλιόπουλο δημοσιευμένες στο ‘Ριζοσπάστη’ στις 18 Απριλίου 1927*»⁴¹.

— «Πέρα από την επίσημη θεωρία (του ΚΚΕ για τη γλώσσα),... ασφαλώς σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι εκτιμήσεις *δεκτικότητας των δυνάμει οπαδών του*»⁴².

4.

Ακολουθώντας κανείς, κατά την ερμηνεία των παραθεμάτων που προηγήθηκαν, το τριπλό σχήμα που υιοθετήθηκε (σκοπιά υποστηριχτών, σκοπιά αντιπάλων, τρίτη σκοπιά) έχει να παρατηρήσει τα παρακάτω:

4.1. Κατά τη γνώμη των υποστηριχτών της μεταρρύθμισης το αίτημα του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση δεν είναι παρά ένας *νεωτερισμός*, αφού σύμφωνα με τις κεντρικότερες έννοιες που χρησιμοποιεί ο Τριανταφυλλίδης, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση με το ευρύτερο περιεχόμενο⁴³ που είχε κατά την περίοδο τουλάχιστο εκείνη είναι:

39. Από την πρόταση της «Επιτροπείας» η οποία διορίστηκε μετά την 1.11.1920, για να εξετάσει τη γλωσσική διδασκαλία στα Δημοτικά Σχολεία (1921) (Αλέξης Δημαράς, όπ.π., σ. 130 κε.).

40. Μ. Παπαϊωάννου, Ο ‘Ριζοσπάστης’ και το γλωσσικό, στην εφημ. ‘Ριζοσπάστης’ (φ. 25.9.1975) (Εμμ. Ι. Μοσχονάς (επιμ.): Αλ. Πάλλης, Ο Μπρους, Αθήνα 1975, σ. ρλθ’.).

41. Εμμ. Ι. Μοσχονάς, όπ.π., σ. σθ’.

42. ‘Όπ.π., σ. πα’.

43. Πρβ. σ. 75 της εργασίας αυτής.

«νέα θρησκεία» (3.1.γ.), «μεταρρύθμιση που αποβλέπει γενικότερα στην πνευματική ζωή του έθνους, προορισμένη να το οδηγήσει... στο δρόμο της σύγχρονης ζωής και τη δημιουργία πολιτισμού νεοελληνικού» (3.1.δ.), «αίρεση που γίνεται θρησκεία» (3.1.ε.), «η μεταρρύθμιση... (δημιουργήθηκε) από βαθύτερη και πολύ ουσιαστικότερη ανάγκη της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας» (3.1.στ.), (η μεταρρύθμιση) «έπρεπε να εγκαινιάσει την αληθινή αναγέννηση του ελληνικού σχολείου» (3.1.στ.), (η μεταρρύθμιση) «ν' αποβλέψει... σε μια όσο γίνονταν ουσιαστικότερη και ριζικότερη ανακαίνιση⁴⁴ της παιδείας» (3.1.στ.), (οι αγώνες για το γλωσσικό έχουν) «βαθύτερα κοινωνική και εκπολιτιστική για την πατρίδα μας σημασία» (3.1.ι.).

4.1.1. Όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις νεωτερισμών, μια νέα ιδέα την εγκολπώνονται αρχικά λίγοι και ύστερα την προπαγανδίζουν, τη διαχέουν. Στη φάση αυτή της *διάχυσης*⁴⁵ σημαντικό παράγοντα αποτελεί ο *χρόνος*⁴⁶. Αυτό προκύπτει και από τα παραθέματα του Τριανταφυλλίδη, ο οποίος μεταχειρίζεται έννοιες και εκφράσεις όπως: «τί πρέπει να γίνει, είναι πια γνωστό· πώς θα γίνει το καθετί,... αυτό θα το λύσει ο χρόνος. Το ζήτημα εκατόντησε πια απλώς ζήτημα χρόνου και... *διαφωτίσεως*⁴⁷ της κοινής γνώμης» (3.1.α.), «το αύριο θα δείξει...» (3.1.β.), τα νομοσχέδια του 1913 «δεν τολμούσαν *ακόμη* να μιλήσουν για το βασικό σημείο...» (3.1.η.).

Η αποδοχή ενός νεωτερισμού από τα μέλη μιας κοινωνίας προχωρεί *σταδιακά* και σύμφωνα με ένα σχετικά σταθερό τρόπο⁴⁸. Η πορεία αποδοχής ακολουθεί μια αύξουσα τάση, ώσπου η νέα ιδέα να γίνει αποδεκτή από το ήμισυ του πληθυσμού μιας κοινωνίας· φυσικά και μετά το χρονικό αυτό σημείο η διάχυση συνεχίζεται⁴⁹. Για να γίνει εναργέστερη η διαδικασία της διάχυσης, δημιουργήθηκε μια τυπολογία με την οποία συσχετίζεται η αποδοχή ενός νεωτερισμού από τα μέλη μιας κοινωνίας με το χρονικό σημείο της αποδοχής. Σύμφωνα με τη σχηματοποίηση αυτή οι «*νεωτεριστές*»

44. Αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, την κεντρικότερη κατηγορία από όσες χρησιμοποιεί ο Τριανταφυλλίδης και *παραπέμπει* στον όρο *Innovation* ο οποίος χρησιμοποιείται στις περιπτώσεις αυτές από την Κοινωνιολογία.

45. Ο όρος που χρησιμοποιείται στη σχετική βιβλιογραφία είναι *Diffusion*. Στα ελληνικά αποδόθηκε με τις έννοιες διάδοση, διάχυση, εξάπλωση (Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών — υπό την αιγίδα της UNESCO. Αθήνα 1972, τόμ. Ι, σ. 148).

46. R. Heine-Geldern, *Diffusion*, στο: *International Encyclopedia of Social Sciences* (έκδ. D.L. Stills) IV (1968), σ. 172.

47. Διαφώτιση της κοινής γνώμης ισούται με τη διάχυση των νέων ιδεών.

48. K. Kiefer, *Die Diffusion von Neuerungen. Kultursociologische und kommunikationswissenschaftliche Aspekte der agrarsoziologischen Diffusionsforschung*, Tübingen 1967, σ. 43.

49. Όπ.π.

αποτελούν το 2,5% των μελών μιας κοινωνίας· ακολουθούν στην αποδοχή του νεωτερισμού οι λεγόμενοι «*πρώμοι αποδέκτες*» που καλύπτουν το ποσοστό των 13%, ενώ η επόμενη κατηγορία αποδεκτών που καλύπτει το 34% του πληθυσμού είναι η λεγόμενη «*πρώιμη πλειοψηφία*»· χρονικά ακολουθεί η λεγόμενη «*ύστερη πλειοψηφία*» που καλύπτει επίσης ένα ποσοστό από 34%, ενώ ο αριθμός εκείνων που δεν αποδέχονται το νεωτερισμό και ύστερα από την προσχώρηση της ύστερης πλειοψηφίας καλύπτει ποσοστό των 16% —τα μέλη της ομάδας αυτής ονομάζονται «*βραδυπορούντες*»⁵⁰.

Πέρα, πάντως, από τις οποιουδήποτε βαθμού επιφυλάξεις που δικαιούνται να έχει κανείς απέναντι σε τέτοιου είδους «γενικεύσεις», πρέπει εδώ να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι η πορεία που ακολούθησε το ζήτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα καθιστά το παραπάνω σχήμα *τουλάχιστον εύλογο*. Αν θεωρήσει κανείς το 1976 ως το χρονικό σημείο κατά το οποίο συμβατικά η λεγόμενη «*ύστερη πλειοψηφία*» προσχωρεί στο νεωτερισμό, τότε, την ίδια χρονική στιγμή, μπορεί να επισημάνει κανείς και την παρουσία των «*βραδυπορούντων*» με τις αντιδράσεις που προκάλεσαν στο νεωτερισμό⁵¹. Κατά την περίοδο 1963-65 θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ασφαλώς ότι το ζήτημα το οποίο εξετάζουμε εδώ, η ιδέα δηλαδή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, συγκέντρωνε την υποστήριξη του 50% του λαού, που αντιπροσωπευόταν από τους «*νεωτεριστές*», τους «*πρώιμους αποδέκτες*» και την «*πρώιμη πλειοψηφία*». Για το χρονικό σημείο κατά το οποίο προσχώρησε στο νεωτερισμό το τμήμα εκείνο που αποκαλείται «*πρώμοι αποδέκτες*» δεν υπάρχει μια τόσο σαφής τομή, όπως στις δύο προηγούμενες περιπτώσεις· ωστόσο θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς εύλογα ότι το 1929 η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση διέθετε την αποδοχή του ποσοστού αυτού —κάτι που δε συνέβαινε το 1913 με τα νομοσχέδια Τσιριμώκου και τη ρύθμιση που αυτά προέβλεπαν για τη γλώσσα⁵². Το

50. Πρέπει να υπογραμμιστεί εδώ πως οι σχηματισμοί αυτοί του είδους παρουσιάζουν πολλά προβλήματα και είναι δυνατό να αποβούν επικίνδυνες, αν δεν κατανοηθεί ο σχετικιστικός τους χαρακτήρας και η βασική τους αρετή, το γεγονός δηλαδή ότι με τον τρόπο αυτό μια διαδικασία εξαιρετικά σύνθετη και περίπλοκη γίνεται σχετικά διαφανής.

51. Οι αντιδράσεις των κύκλων αυτών δεν ήταν σε γενικό επίπεδο δυνατό να αποτελέσουν απειλή ή ουσιαστικό κίνδυνο για το νεωτερισμό· σε ειδικότερες ωστόσο περιπτώσεις φαίνεται ότι η αποτελεσματικότητά τους πρέπει να μην υποτιμηθεί εντελώς· και πάντως αξίζει να σημειωθεί εδώ το «*παράδοξο*» ότι μια συνολική διαδικασία νεωτερισμού μπορεί να ενισχύσει παραδοσιακούς προσανατολισμούς.

52. Το 1917 είναι μια χρονολογία που από την άποψη αυτή είναι ασαφέστερη, γιατί η πρωτοβουλία για την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας θεσμοθετείται μέσα σε ένα κλίμα πολιτικού ριζοσπαστισμού των Φιλελευθέρων και με διαδικασίες που δεν επιτρέπουν, κατά τη γνώμη μου, την ασφαλή αντίχρευση των πραγμάτων.

σχήμα θα ολοκληρωνόταν, αν υπέθετε κανείς ότι στο τέλος της πρώτης δεκαετίας του αιώνα μας, δηλαδή το 1910 με την ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, η ιδέα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης υποστηριζόταν από τους «νεωτεριστές» κυρίως.

4.1.2. Σημαντική για το θέμα μας είναι και η διαφοροποίηση που γίνεται «ανάμεσα στα πρωτογενή στοιχεία τα οποία διαχέονται και στις δευτερογενείς αντιδράσεις που αυτά προκαλούν»⁵³. Στις περιπτώσεις αυτές δημιουργείται πολλές φορές «μια πόλωση σε δύο εχθρικά στρατόπεδα», πόλωση που «δεν είναι βέβαια αναγκαία συνέπεια, αλλά συχνό αποτέλεσμα»⁵⁴. Το φαινόμενο αυτό, δικαιούται να υποστηρίξει κανείς, παρουσιάστηκε και στο ζήτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα· άλλωστε αυτό προκύπτει με μεγάλη σαφήνεια από τη διαρκή αντιπαράθεση των δύο «στρατοπέδων», όπως την περιγράφει ο Τριανταφυλλίδης με τα ρητά ή λανθάνοντα ζεύγη των εννοιών.

Την αντιπαράθεση αυτή, πάντως, θα μπορούσε κανείς να την αναγάγει στη διάκριση ανάμεσα στους «νεωτεριστές» και στους «βραδυπορούντες». Σύμφωνα με ασφαλή συμπεράσματα από επιμέρους έρευνες⁵⁵ οι «νεωτεριστές» χαρακτηρίζονται κυρίως από το γεγονός ότι διαθέτουν εντατικές σχέσεις με κοινωνίες ξένες και έχουν έναν προσανατολισμό που ξεπερνά τα τοπικά όρια, διακρίνονται δηλαδή από μια πολιτιστική και κοινωνική εξωστρέφεια⁵⁶· ένα άλλο χαρακτηριστικό τους είναι ότι η επίδραση την οποία ασκούν εκπηγάζει από την υψηλή θέση που κατέχουν στην κοινωνική ιεραρχία⁵⁷. Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται, νομίζω, στην περίπτωση μας, αν σκεφτεί κανείς π.χ. ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ιδρυτών του Εκπαιδευτικού Ομίλου είναι βεβαιωμένο πως διέθετε αυτές τις σχέσεις με το εξωτερικό και με ξένες κουλτούρες γενικότερα· από την άλλη είναι εξακριβωμένο ότι μόνον ένας από τους ιδρυτές του Ομίλου δεν είχε, άμεσα ή έμμεσα, επαφές με το εξωτερικό⁵⁸. Όσον αφορά τη θέση των «νεωτεριστών» στην κοινωνική ιεραρχία, όπως αυτή προκύπτει είτε από τα επαγγέλματα

53. B.F. Hoselitz, Sozialer Wandel in unterentwickelten Ländern, στο: R. König (έκδ.), Handbuch der empirischen Sozialforschung, VIII, Stuttgart 1977, σ. 281.

54. D. Rüschemeyer, Partielle Modernisierung, στο: W. Zapf (έκδ.), Theorien des sozialen Wandels, Köln/Berlin 1969, σσ. 382-396, εδώ: σ. 385.

55. K. Kiefer, όπ.π., σ. 47.

56. Όπ.π.

57. Όπ.π.

58. Πρβλ. N. Terzis, Die reformpädagogische Bewegung Griechenlands zwischen Traditionalismus und Modernisierung (1902-1920). Der Erzieherische Demotikismus, Frankfurt/M. κ.ά. 1980, σσ. 79-82.

είτε και από τη σταδιοδρομία των ιδρυτών του Ομίλου, και πάλι φαίνεται ότι ήταν υψηλή· αυτό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι οι τριαντατρείς —από τους τριανταοχτώ συνολικά— ιδρυτές για τους οποίους διαθέτουμε στοιχεία μπόρεσαν να κατακτήσουν θέσεις όπως π.χ.

- τέσσερες έγιναν πρώθυπουργοί (Α. Παπαναστασίου, Γ. Καφαντάρης, Κ. Δεμερτζής, Α. Διομήδης),
 - επτά υπουργοί (Α. Αλεξανδρής, Π. Αργυρόπουλος, Α. Καραπάνος, Α. Μυλωνάς, Θ. Πετμεζάς, Δ. Σαράτσης, Κ. Τοπάλης),
 - τέσσερες βουλευτές (Ι. Δραγούμης⁵⁹, Α. Κεφαλληνός, Μ. Στελλάκης, Λ. Μαβίλης⁵⁹),
 - τρεις καθηγητές Πανεπιστημίου (Α. Δελμούζος⁶⁰, Γ. Σωτηριάδης, Κ. Τριανταφυλλόπουλος),
 - ένας πρεσβευτής (Ν. Μαυρουδής),
 - ένας ναύαρχος (Δ. Φωκάς),
 - ένας Γενικός Διευθυντής Υπουργείου (Κ. Πασαγιάννης⁵⁹),
 - δύο εκδότες εφημερίδας και περιοδικού (Βλ. Γαβριηλίδης, Α. Κουρτίδης⁵⁹ αντίστοιχα),
 - ένας Γ. Διευθυντής της Εθνικής Βιβλιοθήκης (Μ. Τσιριμώκος⁵⁹),
 - ένας Γ. Διευθυντής του Εθνικού Θεάτρου (Κ. Λάκων),
 - ένας Πρόεδρος του Οργανισμού Τουρισμού (Κ. Μελάς),
 - δύο πολύ σημαντικοί συγγραφείς (Ν. Καζαντζάκης, Α. Καρκαβίτσας) και
 - ένας έγινε μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (Π. Αποστολίδης).
- Οι υπόλοιποι τέσσερες είναι: α) ο γιατρός Φώτης Φωτιάδης, γνωστός και καθιερωμένος επαγγελματικά στην Πόλη,
- β) ο επιχειρηματίας Δ. Πετροκόκκινος, χρηματοδότης, όπως φαίνεται, του Εκπαιδευτικού Ομίλου και ταμίας του, και
- γ) οι δικηγόροι⁶¹ Α. Πανταζής και Κ.Γ. Κατσίμπαλης⁵⁹.

59. Πολλές φορές το είδος αυτό της κατάταξης έχει κάποιες περιέργες πλευρές, όταν π.χ. αναφέρεται ο Δραγούμης ως βουλευτής ή ο Μαβίλης. Πρέπει να δηλωθεί εδώ ότι υπάρχει στην κατάταξη αυτή μεγάλη δόση υποκειμενισμού ο οποίος οφείλεται στο γεγονός ότι έχει κανείς να συγκρίνει ανάμεσα πράγματα: π.χ. είναι η θέση του Νομάρχη κατώτερη ή ανώτερη από τη θέση του Γ. Διευθυντή της Εθνικής Βιβλιοθήκης στην περίπτωση του Μ. Τσιριμώκου. Πάντως η αναλυτική παρουσίαση που έγινε παραπάνω δεν διεκδικεί κανενός είδους ασφαλή κριτηρια —αυτά άλλωστε είναι δύσκολο να βρεθούν· υπηρετεί μόνο την ανάγκη να τεκμηριωθεί η υψηλή κοινωνική θέση των ιδρυτών του Εκπαιδευτικού Ομίλου και αυτό, κατά τη γνώμη μου, το επιτυγχάνει.

60. Δεν αναφέρεται εδώ ο Τριανταφυλλίδης —όπως άλλωστε ούτε και ο Γληνός— γιατί δεν υπογράφουν την ιδρυτική πράξη του Εκπαιδευτικού Ομίλου, καθώς το 1910 βρίσκονταν και οι δύο στη Γερμανία ακόμη.

61. Τα επαγγέλματα του γιατρού, του επιχειρηματία και του δικηγόρου παρουσιάζουν,

Οι «βραδυπορούντες», αντίθετα, χαρακτηρίζονται «... τόσο από εσωστρεφή όσο και παραδοσιακό προσανατολισμό... Συχνά παίζουν αρνητικό ρόλο παράγοντες όπως η ηλικία (εννοείται προχωρημένη) και η μόρφωση (εννοείται περιορισμένη) και/ή ο συνειδητός συντηρητισμός»⁶². Τα χαρακτηριστικά αυτά των «βραδυπορούντων» επιτρέπουν, υποθέτω, να κατανοήσει κανείς καλύτερα το γεγονός ότι π.χ. άνθρωποι που ανήκαν στα λεγόμενα λαϊκά στρώματα ήταν αντίθετοι στο νεωτερισμό, αν και ενδεχόμενη επικράτησή του θα λειτουργούσε γενικά κατά τρόπο θετικό για τα μέλη των στρωμάτων αυτών.

4.2. Και από τα παραθέματα των αντιπάλων του νεωτερισμού επιβεβαιώνεται η πόλωση για την οποία μιλήσαμε νωρίτερα⁶³. Η χαρακτηριστικότερη μάλιστα διατύπωση για την πόλωση αυτή βρίσκεται στο παράθεμα εκείνο όπου αντιπαρατίθενται οι «θεματοφύλακες και κλειδοκράτορες των προγονικών κειμηλίων» με τους αντεθνικούς και καταχθονίους εργάτες και τους βεβηλωτές του «Ιερού Κειμηλίου» (3.2.1.).

Πάντως, το αίτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, όπως το ορίσαμε στην αρχή⁶⁴, το αντιμετώπισαν οι αντίπαλοί του, οι «αντιμεταρρυθμιστές», με τέτοια βιαιότητα, η οποία, θα έλεγε κανείς δικαιολογημένα, πήρε πολλές φορές διαστάσεις εντελώς υπερβολικές. Το φαινόμενο αυτό δεν προσφέρεται, κατά τη γνώμη μου, σε κανενός είδους επαρκή ερμηνεία, αν δεν προϋποτεθεί πως η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αποτελούσε, όπως την έθεταν και την επιδίωκαν οι εκπαιδευτικοί δημοτικιστές, και για τους αντιπάλους της ένα νεωτερισμό, που εκδηλώθηκε μέσα στα πλαίσια του γενικότερου φαινομένου της κοινωνικής μεταβολής⁶⁵: τότε μπορεί να κατανοηθεί ευχερέστερα ο λόγος για τον οποίο οι «αντιμεταρρυθμιστές» αντιλαμβάνονταν το νεωτερισμό ως κίνδυνο που απειλούσε συνολικά τον παραδοσιακό προσανατολισμό της νεοελληνικής κοινωνίας και την αξιολογική δομή, η οποία τον εστήριζε. Έτσι, άλλωστε, εξηγείται ο φανατισμός και η πόλωση που χαρακτηρίζουν την αντίδραση των αντιπάλων της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης: αυτό δείχνει ότι «θίγονταν» όχι περιφερειακά, αλλά νευραλγικά σημεία της αξιολογικής δομής, τα λεγόμενα «κεντρικά

όπως είναι γνωστό, μεγάλη ενδοεπαγγελματική διαφοροποίηση· έτσι θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι και αυτοί βρίσκονται σε σχετικά υψηλή θέση, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι π.χ. οι Φωτιάδης και Πετροκόκκινος είναι βέβαιο ότι κατέχουν μια τέτοια θέση.

62. K. Kiefer, όπ.π., σ. 49.

63. Βλ. 4.1.2.

64. Βλ. σ. 74 κ.ε. της εργασίας αυτής.

65. H.P. Dreitzel, Einleitung, στο: H.P. Dreitzel (εκδ.), Sozialer Wandel. Zivilisation und Fortschritt als Kategorien der Soziologischen Theorie, Neuwied/Berlin 1972, σ. 70.

αξιολογικά πρότυπα»⁶⁶ στις περιπτώσεις που διακυβεύονται τέτοια κεντρικά χαρακτηριστικά, οι λεγόμενες «ζώνες ανοχής»⁶⁷ που διαθέτει ένας κοινωνικός σχηματισμός «στενεύουν» και, τότε, οτιδήποτε είναι απλώς «διαφορετικό» αντιμετωπίζεται ως «αφύσικο, κακόβουλο, εγκληματικό»⁶⁸ και δυσφημείται ως τέτοιο.

Ότι οι αντιμεταρρυθμιστές θεωρούσαν την πρόταση για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση π.χ. «εγκληματική» στοιχειοθετείται, υποθέτω, πλήρως, αν σκεφτεί κανείς είτε την πρόταση της Επιτροπείας: «να καταδιωχθώσι ποινικώς οι υπαίτιοι των προς διαφθοράν της ελληνικής γλώσσας και παιδείας τελεσθέντων πραξικοπημάτων (3.2.VIII) είτε την πρόθεση του όχλου στο Βόλο να αυτοδικήσει (3.2.V) είτε το γεγονός ότι οι μεταρρυθμιστές κατηγορούνται ότι «φέρουνσι τον πέλεκυν κατ' αυτής της μητρός» (3.2.II) είτε όταν «εξισώνονται» με τους εχθρούς του έθνους (Βούλγαροι) και αποκαλούνται μάλιστα και «πράκτορες» που πληρώνονται «εις είδος ή νόμισμα» (3.2.II). Το ίδιο θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι συμβαίνει και με το «αφύσικο και κακόβουλο» που αντιπροσώπευαν για τους αντιμεταρρυθμιστές οι οπαδοί του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, αφού τα αναγνωστικά της περιόδου 1917-1920 έπρεπε να «κλώσι... ως έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως» (3.2.VIII) ή αφού κατά το Μητροπολίτη Δημητριάδος Γερμανό: μαλλιαρός = αναρχικός = άθεος = μασόνο⁶⁹ (3.2.VI) ή αφού σύμφωνα με διάφορες απόψεις οι δημοτικιστές ήταν είτε δούλοι αντεθνικών ενεργειών είτε ανισόρροποι είτε αμαθείς (3.2.III) ή οι ολεθριότεροι πολέμιοι του γένους (όπ.π.) ή αντίθετοι με τα «ιδανικά» της πατρίδας, της θρησκείας και της οικογένειας, όπως λέει ο Χατζηδάκης (3.2.VI) κλπ.

Πάντως, πρέπει να υπογραμμιστεί ιδιαίτερα η αντίδραση του Μητροπολίτη Γερμανού, που προσχώρησε αργότερα στον παλαιοσημερολογιτισμό, και του Χατζηδάκη, ο οποίος συνδέει ευθέως τα Soviet που προέκυψαν από την Οκτωβριανή επανάσταση με τις προθέσεις των εκπαιδευτικών μεταρρυθμιστών (3.2.VI)· γιατί, όπως υποστηρίζεται, η ύπαρξη και η διατήρηση ενός συντηρητικού προσανατολισμού εξαρτάται και ενισχύεται και από θρησκευτικά και πολιτικά συμφέροντα⁷⁰.

66. Chr. von Krockow, *Zentrale und periphere Bewertungsmuster*, στο: H.P. Dreitzel (εκδ.), σ. 345 κε.

67. Όπ.π., σ. 342.

68. Όπ.π.

69. Ένας συνειρμός που δημιουργείται παραπέμπει στο Δημοσθένειο: μαλλιαρός είναι «ό,τι αν είποι τις».

70. D. Rüschmeyer, όπ.π., σ. 385.

4.3. Πάντως, η αντίδραση απέναντι στο νεωτερισμό είναι δυνατό να κατανοηθεί πληρέστερα μόνον αν διευκρινιστεί ότι, σύμφωνα με όσα παρατέθηκαν στο 3.3., στη διαδικασία επιβολής του νεωτερισμού είναι απαραίτητο να γίνει η διάκριση ανάμεσα στη λεγόμενη «ικανότητα αποδοχής» και στην «ετοιμότητα ή προθυμία αποδοχής» του νεωτερισμού. Γιατί, αν υπήρχαν τμήματα του ελληνικού λαού τα οποία δεν ήταν σε θέση να αποδεχτούν το νεωτερισμό, δεν είναι το ίδιο πιθανό να υποθεθεί πως καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών δε διέθεταν αυτή την ικανότητα· αντίθετα πρέπει να θεωρηθεί εύλογο ότι στην περίπτωση τους, πρόκειται για *μη ετοιμότητα αποδοχής, απροθυμία αποδοχής*.

Μία τέτοια άποψη δικαιούται να υποστηρίξει κανείς, αν λάβει υπόψη του το γενικότερο και ειδικότερο βάρος της Σχολής αυτής στην πνευματική ζωή της νεοελληνικής κοινωνίας και στον παραδοσιακό προσανατολισμό της, καθώς και την απειλή που αντιπροσώπευε για την ελίτ αυτή η ενδεχόμενη επιβολή του νεωτεριστικού προσανατολισμού. Στην κατεύθυνση αυτή βέβαια πρέπει να προστεθεί και η θέση του L.A. Coser, ο οποίος όχι μόνο θεωρεί μια τέτοια στάση υπεράσπιση «κατακτημένων δικαιωμάτων σε μια συγκεκριμένη μορφή κατανομής της τιμής, του πλούτου και της εξουσίας»⁷¹ σε μια κοινωνία, αλλά υιοθετεί και τη γνώμη ότι «οι φορείς/νομείς των κατακτημένων δικαιωμάτων θεωρούν κάθε επίθεση που στρέφεται εναντίον της θέσης τους ως επίθεση εναντίον της κοινωνικής τάξης πραγμάτων»⁷².

5.

Με την εργασία που προηγήθηκε επιχειρήθηκε να δοθεί στο φαινόμενο της «μεταρρύθμισης που δεν έγινε» μια ερμηνεία πληρέστερη, ή τουλάχιστον μια θεώρηση διαφορετική, από όσες έχουν ως τώρα άμεσα ή έμμεσα υποστηριχτεί. Η ερμηνεία αυτή δεν έχει τη φιλοδοξία να προτείνει μια γενική θεωρία· αντίθετα μάλιστα: ξεκινά από κάποιες γενικότερες απόψεις και προσπαθεί να μην αγνοήσει τα πλαίσια της συγκεκριμένης κοινωνικής και ιστορικής εξέλιξης, αποφεύγοντας κάθε είδους γενικεύσεις οι οποίες όχι μόνον παραβλέπουν ενδεχομένως, αλλά και παραμορφώνουν πολλές φορές τις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης.

71. L.A. Coser, *Sozialer Konflikt und sozialer Wandel*, στο: H.P. Dreitzel (εκδ.), όπ.π., σ. 288.

72. M. Lerner, *Vested Interests*, στο: *Encyclopaedia of the Social Sciences*, XV, σ. 240 (σύμφωνα με L.A. Coser, όπ.π.).

Zusammenfassung

Ausgangspunkt und gleichzeitig Ziel der vorliegenden Studie ist, eine grundlegende Auslegung der «nicht stattgefundenen» Bildungsreform darzulegen und zu erläutern.

Es wird über die pädagogische und bildungspolitische Dimension der Forderung nach einer Bildungsreform argumentiert und ihre Dynamik hervorgehoben, wie sie sich durch die Entwicklung der neugriechischen Gesellschaft Ende d. 19.-Anfang d. 20. Jh. ergibt.

Nach dieser kurzen Einführung werden sowie Triantaphyllidis -als auch Reformgegner-Texte repräsentativ vorgeführt und phänomenologisch ange-nähert; auf diese Weise werden die zwei entgegengesetzter Richtungen beschrieben - nämlich der Reform und der Anti-Reform. Neben diesen beiden wird eine «dritte Position» kurz dargestellt. Weiter wird eine hermeneutische Interpretation der Texte unternommen.

Die Kernposition ist, daß die Bildungsreform eine Innovation sowohl von Seiten ihrer Anhänger als auch von Seiten ihrer Gegner bedeutet; vom ähnlichen Blickpunkt wird sie von der dritten Position betrachtet. Im Rahmen dieses soziologischen Annäherungsversuchs werden die verschiedenen Innovations-seiten einerseits, die Art und Weise der Diffusion der neuen Ideen und die Herausbildung von Aufnahmegruppen andererseits erklärt.

Zum Abschluß wird die «Diffusion» im 20. Jh. weiterverfolgt und die Polarität der zwei sich gegensätzlich entwickelten Gruppen, bzw. der Innovatoren und der Nachzügler, beschrieben.

Für den Verlauf der Reform in Griechenland wird die Polarität zwischen den obengenannten Gruppen bestätigt und dabei ihre Leitgedanken und -thesen verdeutlicht. Es wird die Antireformthese in bezug auf ihre Richtungen weiter differenziert und dabei der Unterschied zwischen der Fähigkeit und der Bereitschaft der verschiedenen Aufnahmegruppen erklärt.